

Самовдосконалення особистості як філософська проблема

Н. В. Уйсімбасва

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, м. Кіровоград, Україна
Corresponding author. E-mail: uisimbaeva@yandex.ua.

Paper received 27.08.2016; Accepted for publication 10.09.2016.

Анотація. У статті проаналізовано підходи до змісту поняття «самовдосконалення» особистості у різні історико-філософські періоди; констатовано, що у різні історико-філософські періоди розвитку людства розуміння сутності, природи, значення самовдосконалення як філософської категорії мало певну відмінність у різних філософських концепціях, що обумовлено відмінністю розуміння сенсу людського буття, ознак досконалої людини та пануючого ідеалу досконалості у суспільстві, а відповідно і мети та умов розвитку та самовдосконалення людини.

Ключові слова: самовдосконалення, особистісне самовдосконалення, ідеал досконалості, історико-філософський період.

Постановка проблеми. В останні роки значно збільшилась кількість наукових досліджень присвячених осмисленню та вивченню різних аспектів проблеми самовдосконалення особистості. Разом з тим, за наявності пошуків наукового інтересу до самовдосконалення особистості відсутні чіткі визначення цієї дефініції у філософській та психолого-педагогічній літературі. Сучасна філософська думка щодо змісту поняття «самовдосконалення», проблеми самовдосконалення людини, відрізняється різноманітністю підходів, що на думку І. Л. Ковальчук [5, с. 81] має певні соціально-історичні передумови. Тому, «для розкриття змісту самовдосконалення та реалізації його основних принципів в етичній площині культури гуманізму необхідно окреслити основні концепції самовдосконалення попередніх історико-філософських періодів, які стали теоретичним підґрунтям для сучасного філософського розуміння проблеми».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових пошуках змісту самовдосконалення людини науковцями І. Л. Ковальчук, Е. А. Коваленко, В. О. Лозовим, Л. М. Єршовою, О. М. Єрахторіною, Т. В. Шестаковою, Г. Г. Цветковою та іншими науковцями проаналізовано окремі аспекти трансформації та становлення дефініції «самовдосконалення» особистості, розуміння досконалості людини та ідеалів у різних історико-філософських періодах. Як зазначає О. М. Єрахторіна, категорія «самовдосконалення особистості» лише починає аналізуватися філософами, що спричиняє відсутність її чіткого місця у системі філософського знання, оскільки майже до кінця ХХ сторіччя самовдосконалення особистості розглядалося як синонім самовиховання. Питання природи, сутності та змісту самовдосконалення особистості, практики його здійснення у просторі і часі залишились поза увагою мислителів, як вітчизняних, так і закордонних [2, с. 7, 8].

Метою статті є проведення аналізу наукових підходів щодо розуміння сутності поняття «самовдосконалення особистості» в історії філософської думки.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення та аналізу сутнісних характеристик категорії «особистісне самовдосконалення» у філософській думці актуалізуємо характерні особливості проблеми вдосконалення людини у різних історико-філософських періодах.

Так, у східних філософсько-релігійних течіях (буддизм, індуїзм, даосизм, конфуціанство та інших) вдосконалення людської природи розглядалося як

досягнення нею стану «просвітлення», «самовладання», «досягнення стану нірвани» за рахунок посилення внутрішньої активності особистості, безперервної роботи над собою, встановлення внутрішньої рівноваги за допомогою самоспоглядання, самозаглиблення, саморегуляції. Основна увага зверталася на проблему постійного самовдосконалення людини, а не на вдосконалення світу [6, с. 45]. Такої думки дотримується і О. М. Єрахторіна, яка зазначає, що аналізу особистісного самовдосконалення як філософсько-антропологічній проблемі властива інтровертність, тобто звернення до внутрішнього світу людини, що є однією з провідних ознак східної культури взагалі [3, с. 42]. Основою вдосконалення особистості у східних філософсько-релігійних течіях визнавався її духовний розвиток.

Античні часи відзначилися пануванням ідеалу всебічно розвинутої особистості, а основою фізичного, морального та розумового розвитку особистості визнавався самостійний розвиток людиною своїх потенцій шляхом пошуку істини в собі завдяки самопізнанню власних сил та призначення, самодисципліні, самоконтролю, самообмеженню та умінню керувати власними бажаннями, пізнавати світ. Натомість І. Л. Ковальчук звертає увагу на принципову особливість концепції самовдосконалення в античній філософській класиці і наголошує на тому, що вона була вищим раціональним синтезом дофілософських основ міфології, релігійного космологізму і натурфілософії. В цей період ідеал досконалості набуває форми раціонально-практичної ознаки життя особи і суспільства. Була переконаність, що здійснення самовдосконалення відбувається завдяки індивідуальній творчості та її неповторності. У розгляді ідеї самовдосконалення, зазначає науковець, домінували два морально-філософські напрямки: раціонально-практична етика з пріоритетом суспільного, блага цілого (Сократ, Арістотель, Епікур) та суб'єктивно-духовна моральність з акцентом на розвиток принципів індивідуальних чеснот, зорієнтована на глибинну основу особистості (Піфагор, Антісфен, Зенон з Кітіону) [5, с. 86-87].

У період Середньовіччя основний акцент вдосконалення людини був спрямований на досягнення нею духовно-моральної досконалості. Це було пов'язане зі зміною ідеалу досконалості, оскільки ідеалом, найвищою досконалістю визнавався Бог. Як зазначає Т. М. Северіна, «На зміну дуалізму античності прихо-

дить моністичний принцип: є лише одне абсолютне начало – Бог, усе інше – його творіння. Все, що ним створене – досконале» [7, с. 225]. На тлі визнання гріховної природи людини за мету її вдосконалення визначається підготовки людини до потойбічного життя через покаяння, аскетичний спосіб життя і завдяки цьому поступового сходження до Божественної істини. Таким чином, можемо констатувати, що у східних філософське-релігійних течіях, в епоху Античності та Середньовіччя панувало ідеалістичне розуміння феномену самовдосконалення людини.

Ідеалістичне розуміння самовдосконалення особистості ґрунтується на пріоритеті духовно-моральних цінностей, визнанні надприродного начала в світі й позитивної глибинної сутності в кожній людині та характеризується осмисленням самовдосконалення як суто внутрішньої активності, спрямованої на розвиток духовності, збагачення внутрішнього світу особистості шляхом актуалізації її потенційних сил і можливостей переважно за умов «відходу від суєти світу», нехтування активною діяльністю установкою на вдосконалення світу, визнання самоцінності самовдосконалення [12].

В епоху Відродження відбувається зміна поглядів щодо сутності самовдосконалення особистості обумовлене визнанням людини рівною богу, проголошенням принципу гуманізму. У філософській думці того часу домінували ідеї антропоцентризму – Людина визнавалася володарем власної долі, творцем самої себе, а відповідно її самовдосконалення залежало від розвитку самостійного мислення, творчості, прояву активності, наполегливості людини у процесі вдосконалення задатків та всебічного розвитку. Основою такого підходу була віра у досконалу людську природу. Таким чином, зауважує Т. М. Северіна [7, с. 225], багато в чому людська доля залежить від самої особистості, від її спроможності самовдосконалюватися, набувати необхідних якостей і реалізовувати їх відповідно до індивідуальних інтересів на благо всього суспільства.

Ренесанс характеризується зміною філософії досконалості людини: відродженням античних еталонів досконалості людини (філософія гармонійного розвитку особистості), а самовдосконалення особистості визначається як умова цього гармонійного розвитку. Разом з тим, на відміну від античності, наголошується на творчій, активній позиції людини у власному розвитку. Відповідно, у цей час закладаються основи гуманістичної концепції розвитку особистості. Важливим аспектом прагнення до досконалості є прагнення до краси.

Певні особливості щодо розуміння розвитку людини, змісту її самовдосконалення, місця у навколишньому світі спостерігаються у філософських тенденціях XVII-XVIII ст. На відміну від періоду Відродження коли були висунуті гуманістичні ідеали творчої і неповторної (співрівної Богові) людської особистості, Новий час (XVII і особливо XVIII ст.) орієнтує людину до взірця не з точки зору особистісно-людського змісту, а з позиції «вузькотехнологічного» (виробничого, управлінського) [5, с. 92].

Як зазначає у своєму аналізі стану розробленості проблеми самовдосконалення особистості О. М. Єрах-

торіна у XVII сторіччі філософи почали дебати навколо того, чи не можна самовдосконалюватися не за допомогою Господньої, не зусиллям волі, не навіть комбінацією цих двох способів, а завдяки допомозі інших людей. Доктрина про те, що самовдосконалюватися людині потрібно в земному житті, не відриваючись від суспільства, допомагаючи самовдосконаленню інших людей, і швидше в моральному, ніж метафізичному розумінні, так, щоб її діяльність приносила якомога більше добра, а не з метою досягнення чогось, на чому можна зупинитися, поступово набирала сили [3, с. 14].

Поступово розвиваються соціоцентричні тенденції щодо розуміння вдосконалення людини яке розглядалося переважно як соціально детермінований процес. Відповідно, у роботі над собою людина була зорієнтована на підкорення індивідуального суспільному, її зовнішня перетворююча активність превалює над внутрішньою, прояви її активності обмежуються суспільно-корисною сферою діяльності, а суб'єктна основа розвитку – присвоєнням соціальних цінностей. Внаслідок цього, зазначає В. Ф. Тертична, розвиваються «діяльно-забезпечуюча природа самотворення» та «адаптивне і наслідувальне начала в самореалізації», «невиразність же індивідуальних характеристик у програмах самореалізації значної маси населення компенсується зразками поведінки, які культивуються пануючою ідеологією політичних систем» [9, с. 13-14; 12, с. 14]. Основним засобом розвитку та вдосконалення людини визнається людський розум оскільки у суспільстві панує ідея щодо творчої сили людського розуму, віра у безмежні можливості людини (Ф. Бекон, Дж. Локк, Г. Лейбніц, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро).

Певні аспекти змісту самовдосконалення особистості розглядалися і в німецькій класичній філософії (І. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель, Л. Фейєрбах), що розкриває самовдосконалення особистості в категоріях діалектики. Досконалість людської особистості у німецькій класичній філософії мала переважно релігійно-етичний зміст хоча спостерігаються певні відмінності у баченні мети, змісту та засобів вдосконалення особистості окремими філософами. Так, у морально-релігійній площині розглядав вдосконалення людини І. Кант. Він зазначав, що «найвища моральна досконалість – це загальна мета людства». Головним принципом вдосконалення людини, на думку філософа має бути самовладання: «Владой своєю натурою, інакше вона буде владати тобою» [4, с. 221-222]. Основою філософських поглядів Й. Фіхте на самовдосконалення особистості є моральність, діяльність відповідно до виробленого власного морального ідеалу. «Я можу бути тільки тим, ким я себе зроблю», наголошував Й. Фіхте. Також він визнавав обов'язковість зв'язку людини з іншими людьми у процесі самовдосконалення, «людина стає людиною тільки серед людей, завдяки активним діяльним взаємовідносинам з ними» [10, с. 436]. За «філософією тотожності» Ф. Шеллінга самовдосконалення – це процес «самознищення», підкорення власної долі Богу, єдність зі світом [11, с. 404]. Г. Гегель наголошував на важливості духовного розвитку людини у своїй теорії «світового Духу». Він вважав що

«окремий індивід є недосконалий дух» і потрібна поступова духовна еволюція індивіда [1, с. 14-15]. У класичній філософії, головним принципом якої був раціоналізм, розум людини визнавався основою пізнання, а людина як розумна істота усвідомлювала власні можливості і розглядалася як суб'єкт духовної діяльності.

Представниками західноєвропейської філософії XIX сторіччя, акцентує увагу О. М. Єрахторіна, проблема самовдосконалення розглядається у зв'язку із самоцінністю кожної особистості. На той час сформувалось два підходи до розуміння основ саморозвитку взагалі й самовдосконалення як однієї з його усвідомлених форм зокрема. Перший підхід сформувавали ті автори, які вбачали основи самовдосконалення у розвитку людяного в людині, другий – ті, хто вважав основою самовдосконалення раціональні засоби засвоєння культури, що пов'язане з поясненням предмета пізнання з позицій антиномії розуму, тобто з позиції сутності і явища, зовнішнього і внутрішнього, форми і змісту [3, с. 20].

Філософія кінця XIX ст. – початку XX ст. відійшла від принципів класичної філософії увага концентрується на проблемі смислу та долі людського буття. Як зазначає Л. О. Сущенко, у XIX ст. у зв'язку зі зміною світогляду людини механізми саморозвитку особистості змінюються, особливого значення надається реалізації індивідуальної творчої діяльності особистості. У цей період віра у всевладдя змінюється розчаруванням, просвітницький розум зазнає критики, ... у розумовій діяльності орієнтація більше аксіологічна, ніж гносеологічна, приділяється велика увага індивідуальності людини [8, с. 18]. Основна ідея самовдосконалення особистості полягала у тому, що людина на основі самопізнання повинна самостійно визначитися у своїй діяльності щодо власного розвитку.

У XIX ст. виникають філософські концепції, які звертаються до внутрішнього світу людини, переглядається провідна роль розуму, на перший план виступають воля, почуття, інтуїція людини (Ф. Ніцше, О. Шпенглер, А. Шопенгауер, А. Бергсон та ін.). Філософські ідеї XIX ст. розуміння категорії процесу самовдосконалення переважно визначали вольовий характер цього процесу, важливість бажання людини самовдосконалитися.

Самовдосконалення особистості як внутрішньо детермінований процес розглядається і сучасними філософськими течіями: екзистенціалізмом, персоналізмом, філософською антропологією. Екзистенціальна філософія є однією з провідних філософських течій XX ст. заснованої на ірраціональній філософії XIX ст. Вона висунула на перший план унікальність людського буття, духовну та психоемоційну неповторність кожної людини, внутрішню свободу (А. Камю, Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв, Г. Марсель, К. Ясперс та ін.). Провідна ідея: людина здатна до саморозвитку та самовдосконалення на основі розуміння своєї

сутності, осмислення власного буття. «Людина є не що інше, як та, якою вона творить себе» (Ж.-П. Сартр). Разом з тим, зауважує Т. В. Шестакова, визнання екзистенції кожного індивіда найбільш важливою його суттю обумовлює розуміння самовдосконалення як саморозкриття та призводить до частого отождолення самовдосконалення із саморозвитком людини як її неусвідомленим, «самодовільним», закладеним від природи рухом до більш повного самовираження та самоздійснення, часто незалежного від напрямку моральних координат [12].

Людину як самодостатню цілісність, вищу духовну цінність розглядають персоналісти (Е. Муньє, В. Штерн, Дж. Ройс та ін.). Вони вводять поняття «інтимність», протиставляючи особистість суспільству, яке не дає можливості розвитку неповторності кожної персони. Тому для особистості головним є внутрішнє самовдосконалення.

У XX ст. загострилася проблема розриву між інтелектуальним та духовним розвитком особистості, а відповідно і змістом її самовдосконалення. Тому однією із проблем сучасної філософії є проблема формування цілісної особистості та гармонійного поєднання розуму, душі і тіла. Сучасна філософська думка щодо проблеми самовдосконалення людини, змісту поняття «самовдосконалення» відрізняється різноманітністю підходів. Закономірним є утворення на початку XXI ст. у дослідженні проблеми самовдосконалення особистості декількох напрямів: філософсько-етичного, соціально-філософського, філософсько-антропологічного, філософсько-аксіологічного, філософсько-культурологічного та психолого-педагогічного.

Висновки. Відповідно до проведеного аналізу, можемо констатувати, що в різні історико-філософські періоди розвитку людства розуміння сутності, природи, значення самовдосконалення як філософської категорії мало певну відмінність обумовлені відмінністю світоглядних позицій філософів щодо розуміння сенсу людського буття та природи людини, ролі особистості у визначенні змісту власного розвитку, ролі і місця особистості у системі соціальних зв'язків, змісту досконалості людини (пануючого ідеалу), а відповідно і мети та умов самовдосконалення людини. Хоча філософська думка на всіх етапах свого розвитку характеризується різноманітністю підходів щодо проблеми самовдосконалення особистості, а окремі питання залишаються дискусійними, майже в усі історико-філософські періоди основою самовдосконалення особистості визнається моральне вдосконалення, як внутрішньо так і зовнішньо детермінований процес розвитку людини. Перспективи подальшого наукового дослідження вбачаємо у вивченні сучасних тенденцій у вітчизняній та зарубіжній філософській думці щодо змісту самовдосконалення особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г. Система наук. Ч. 1. Феноменологія духа / Пер. с нем. Сочинения: В 12-ти томах / Г. Гегель. – М.-Л.: Гос. издат., 1959. – Т. 4. – 440 с.
2. Єрахторіна О. М. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів: [монографія] / Ольга Єрахторіна. – Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2013. – 215 с.
3. Єрахторіна О. М. Нариси до проблеми самовдосконалення особистості в індійській і китайській культурно-філософських традиціях // Науковий вісник.

- Серія «Філософія» / О. М. Єракторіна. – Харків: ХНПУ, 2015. – Вип. 45 (частина II) – С. 41-46.
4. Кант И. Лекции по этике / Пер. с нем. / И. Кант. – М.: Республика, 2000. – 431 с.
  5. Ковальчук І. Л. Самовдосконалення як чинник подолання відчуження: філософсько-антропологічний аналіз [Текст]: дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04 / Ковальчук Ірина Леонідівна; Луцьк. – 2009. – 212 с.
  6. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: Логос, Софія, Розум: [Підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Кремень В. Г., Ільїн В. В. – К.: Книга, 2006. – 432 с.
  7. Северіна Т. М. Самовдосконалення особистості як філософська проблема // Наукові записки. Серія «Психологія» / Северіна Т. М. – Випуск 11. – С. 221-229.
  8. Сущенко Л. О. Стимулювання професійного самовдосконалення вчителів початкових класів у системі післядипломної освіти [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Сущенко Лариса Олександрівна; Університети менеджменту освіти АПН України. – Київ. – 2009. – 233 с.
  9. Тертична В. Ф. Самовдосконалення особистості: культурологічний аспект [Текст]: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04 / В. Ф. Тертична; Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 1999. – 21 с.
  10. Фихте И. Г. О достоинстве человека / Пер. с нем. Сочинения в 2-х томах / И. Г. Фихте. – Санкт-Петербург: Мифрия, 1993. – Т. 1. – 687 с.
  11. Шеллинг Ф. В. К истории новой философии / Пер. с нем. Соч.: В 2-х томах / Шеллинг Ф. В. – М.: Мысль, 1989. – Т. 2. – 636 с.
  12. Шестакова Т. В. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Тетяна Василівна Шестакова; Інституті вищої освіти АПН України. – Київ – 2006. – 244 с.

REFERENCES

1. Hegel G. System of Science Ch.1. The Phenomenology of Spirit / Translated from the German Writings: 12 volumes / Hegel G. – M.-L.: G. publ., 1959. – Ch. 4. – 440 p.
2. Yerahtorina O. M. Self-perfection of personality in scientific reflection and implementation of the biographical project: [monograph] / Olga Yerahtorina. – Kh. : Publishing House Ivanchenko I. S., 2013. – 215 p.
3. Yerahtorina O. M. Essays on the issue of self-improvement in Indian and Chinese cultural and philosophical traditions. // Scientific Bulletin. Series "Philosophy" / O. M. Yerahtorina. – Kh: KNPNU, 2015. – Vol. 45 (part II) – P. 41-46.
4. Kant I. Lectures on Ethic / Translated from the German / I. Kant. – M.: Republic, 2000. – 431 p.
5. Kovalchuk I. L. Self-perfection as a factor of overcoming of alienation: the philosophical-anthropological analysis [Text]: dis. cand. philosopher. sciences: 09.00.04 / Kovalchuk Irina Leonidovna; Lutsk. – 2009. – 212 p.
6. Kremen V. G., Ilin V. V. Philosophy: The Logos, Sophia, Reason: [Proc. for stud. high. school] / Kremen V. G., Ilin V. V. – K.: Book, 2006. – 432 p.
7. Severin T. M. Self-perfection of personality as a philosophical problem // Scientific notes. Series "Psychology" / Severin T. M. Edition 11. – S. 221-229.
8. Sushchenko L. A. Stimulation of professional improvement of teachers of initial classes in the system of postgraduate education [Text]: dis. cand. ped. sciences: 13.00.04 / Sushchenko L. A.; University of Education Management of the NAPS of Ukraine. – Kyiv. – 2009. – 233 p.
9. Tertychnyi V. F. Self-perfection personality: culturological aspect [Text]: author. dis. cand. phil. sciences: 09.00.04 / Victoria Feodorovna Tertychnyi; V. N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkov, 1999. – 21 p.
10. Fichte I. G. On the Dignity of Man / Translated from the German. Works in 2 volumes / I. G. Fichte. – Saint-Petersburg: Miria, 1993. – Vol. 1. – 687 p.
11. Schelling F. W. J. To the history new philosophy / Translated from the German. Works in 2 volumes / Schelling F. W. J. – M.: Mind, 1989. – Vol. 2. – 636 p.
12. Shestakova T. V. Formation of future teachers for professional self-perfection [Text]: dis. ... candidate. ped. sciences: 13.00.04 / Tatyana Vasilivna Shestakova; Institute of Higher Education of the NAPS of Ukraine. – Kyiv – 2006. – 244 p.

Individual self-perfection as a philosophical problem

Uisimbaeva N.

Abstract. The article analyzes approaches to the concept of the "self-perfection" of the individual in different historical and philosophical periods; it is ascertained that in different historical and philosophical periods of human development understanding of the essence of nature, the value of self-perfection as a philosophical category, a little a distinction in various philosophical conceptions due to difference of understanding of the meaning of human existence, signs of the perfect man and the ruling ideal of perfection in society and, accordingly, the purpose and conditions of development and improvement of man.

Keywords: self-perfection, personal self-perfection, the ideal's perfection, the historical-philosophical period.

Самосовершенствование личности как философская проблема

Н. В. Уйсимбаева

Аннотация. В статье проанализированы подходы к смыслу понятия «самосовершенствование» личности в разные историко-философские периоды; констатировано, что в разные историко-философские периоды развития человечества понимание сущности, природы, значение самосовершенствования как философской категории имело определенные различия в различных философских концепциях, что обусловлено различием понимания смысла человеческого бытия, признаков совершенства человека и господствующего идеала совершенства в обществе, а соответственно цели и условий развития и самосовершенствования человека.

Ключевые слова: самосовершенствование, личностное самосовершенствование, идеал совершенства, историко-философский период.